

STATE ADMINISTRATION OF THE ARABS IN CENTRAL ASIA**Sherzod Iskandarov***doctor of philosophy (PhD) in history, associate professor**Tashkent Medical Academy**Tashkent, Uzbekistan**E-mail: Iskandarov54@mail.ru***Dilshodbek Ibragimov***student**Tashkent Medical Academy**Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE****Key words:** Central Asia, Arabs, State, state administration.**Abstract:** This article analyzes and discusses the topic of state governance of the Arabs in Central Asia.**Received:** 10.10.24**Accepted:** 12.10.24**Published:** 14.10.24**МАРКАЗИЙ ОСИЁДА АРАБЛАРИНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВ****Шерзод Искандаров***тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент**Тошкент тиббиёт академияси**Тошкент, Ўзбекистон**E-mail: Iskandarov54@mail.ru***Дилшодбек Ибрагимов***талаба**Тошкент Тиббиёт академияси**Тошкент, Ўзбекистон***МАҚОЛА ҲАҚИДА****Калит сўзлар:** Марказий Осиё, Араблар, Давлат, давлат бошқаруви.**Аннотация:** Ушбу мақолада Марказий Осиёда арабларининг давлат бошқарув мавзуси таҳлил ва муҳокама этилган.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ АРАБОВ В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Шерзод Искандаров*доктор философских наук (PhD) по истории, доцент**Ташкентская медицинская академия**Ташкент, Узбекистан**E-mail: Iskandarov54@mail.ru***Дилишодбек Ибрагимов***студент**Ташкентская медицинская академия**Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Средняя Азия, арабы, Государство, государственное управление.
Аннотация: В данной статье анализируется и рассматривается тема государственного управления арабов в Центральной Азии.

Айрим шаҳарларнинг ҳокимлари маъмурий-молиявий ваколатлардан ташқари, ҳарбий қўшинларга ҳам қўмондонлик қилган. Кўп жойларда арабларнинг ҳарбий қисмлари жойлашган бўлиб, улар маҳаллий аҳолини иттифоқда сақлашда муҳим рол ўйнаган. Араблар маъмурий бошқарув идоралари ва миршабларга ҳам эга бўлганлар. Бошқарув соҳасида араб зодагонлари йирик ер эгалари, руҳонийлар алоҳида ўрин тутганлар.

Мовароуннаҳрда араблар ҳукмронлиги ўрнатилиши билан унинг маънавий ва ҳуқуқий ҳаётида ҳам туб ўзгаришлар юз берди. Ислом дини расмий мафкура сифатида эътироф этилди. Барча ижтимоий-сиёсий, маданий ва ҳуқуқий масалалар ислом нуқтаи назаридан ҳал этиладиган бўлиб, ижтимоий муносабатлари мусулмон ҳуқуқий манба ва нормалари билан тартибга солинадиган бўлди.

Арабларнинг ҳукмронлиги даврида маҳаллий аҳоли асосий қисмини ташкил қилувчи деҳқонлар, хунармандлар, чорвадорлар турмуши ниҳоятда оғир аҳволда бўлган. Маҳаллий аҳоли ариқ қазиш, кўприк қуриш, биноларни таъмирлаш ва бошқа жамоат ишларига ҳеч қандай ҳақ тўланмасдан, мажбуран жалб қилинган, араб зодагонлари ва ҳарбий қўшини от-улов, кийим-кечак, озиқ-овқат, ем-хашак ва бошқа шунга ўхшаш нарсалар билан таъминлашга, хирож (ҳосилнинг ўндан бири ёки ўндан икки қисми миқдорида), чорва, хунармандчилик, савдо-сотик молларидан закот (қирқдан бир), мусулмон давлати ҳудудида истиқомат қилувчи бошқа динларга эътиқод қилувчилар жазъя каби солиқларни тўлашга мажбур эдилар.

Араблар зулмининг кун сайин кучайиб бориши Мовароуннаҳр аҳолисининг кескин норозиликка сабаб бўлади. 720 йилда сўғдиқлар, 70-80 йилларда марвликлар, термизликлар, наршахликлар, бухороликлар, кешликлар, самарқандликлар араблар

хукмронлигига қарши қўзғолон кўтардилар. Қўзғолончиларнинг уюшқоқлигининг суствлиги, улар ўртасидаги гуруҳбозлик, ягона раҳбарликнинг йўқлиги, араблар кўшинларининг ҳарбий тайёргарлиги, сон ва сифат жиҳатидан устунлиги натижаси ўларок қўзғолонлар ўта қаттиққўллик билан бостирилади. Қўзғолонлар муваффақиятсизлик билан тугаган бўлса-да, халифаликнинг заифлашувига, бошқа минтақалар аҳолисининг араблар хукмронлигига қарши норозилигининг кучайишига, озодлик ҳаракатларининг фаоллашувига кучли таъсир кўрсатди.

Ҳозирги Марказий Осиё худудида ўрта асрларда мавжуд бўлган давлатларнинг ҳуқуқ тизими ўзининг нисбатан мураккаблиги, ўзгарувчанлиги ва кўп манбалиги билан характерланади. Бунинг асосий сабаби VIII аср бошларида Мовароуннаҳрнинг араблар томонидан босиб олиниши ва бу ерда ислом дини ва шариат қонунларининг жорий этилиши, шу вақтгача амал қилиб келган.

Муҳаммаднинг энг яқин ворислари халифалар араб ҳарбий жамоасининг сайлаб қайтадиган бошлиқлари бўлиб, улар диний, ҳарбий фуқаро ҳокимиятини ўз қулларига олган эдилар. Уларнинг қароргоҳи Мадина шаҳри эди.

Бу халифалар чиқиб келишлари жиҳатидан Муҳаммаднинг ё қариндошлари ёки яқин дўстлари эди. 632-661 йиллар даврида бирин-кетин Абубакр, Умар, Усмон ва Али идора қилди. Булар ичида иккинчи халифанинг Умарнинг (634-644) идора даври жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Ҳудди шу Умар замонида араблар Сурияни, Фаластинни, Мисрни, Эронни босиб олди. Араблар бу даврда бир қанча ажойиб ғалабаларни кулга киритди. Улар Сурияда (636й). Ёрмиқ дарёси буйида Қуддус ёнида (638) Византияликларни, Қадусия (637) ва Нехаван (642) хахарлари ёнида, қадимий Эқбатанлар яқинида эронликларни тор-мор келтирди. Арабларнинг ғалаба қозонишига шу нарса катта ёрдам бердики, ўша вақтда ҳар иккала катта давлат Византия ва Эрон ҳам бир-бири билан узок уруш қилиб, холдан кетган эди. Бу иккала мамлакатнинг ҳам ўз ичида кескин социал зиддиятлар ҳукм сураб эди. Араблар эса ҳарбий ишда катта афзалликларга эга эди. Уларнинг асосий оммаси эркин кишилардан иборат бўлиб, булар уруғчилик алоқаларини маълум даражада сақлаб қолганди, аммо шу билан бирга улар жуда катта умумараб сиёсий ташкилотларига бирлашган эди. Кўчманчи бадавий қабилалар биринчи даражали енгил суворийлар билан донг чиқарди, улар ўзларининг шиддатлиги билан душманнинг пиёда аскарини даҳшатга солар ва унинг бесунақай отлик қисмлари зўр муваффақият билан бостириб келар эди. Араблар бирлаштирувчи мафкураларини байроқ қилиб чиқардилар. Ер ва бошқа хил улжалар учун олиб борилаётган урушга «Оллоҳ йўлида» муқаддас уруш туси берар, бунга араблар жуда қизиқарди.

Араблар истило қилган мамлакатларида маҳаллий аҳолига аралашмай, алоҳида ҳарбий колонияларга бўлиниб яшади. Уларнинг ҳаётида ҳарбий-патриархал соддалик бирмунча вақтгача сақланиб қолди.

Месопатамиядаги Куфа, Басра ва бошқалар, шунингдек, мисрдаги Фустат (кейинчалик Кохира) араблар томонидан бунёд этилган ҳарбий поселенияларнинг энг йирикларидан эди.

Дамашак халифалиги 90 йилча (661-750) давом этди. Шу вақт ичида халифалик ўз ерларини ниҳоят даражада кенгайтди. VIII асрнинг бошларида Шимолий Африканинг бутун қирғоқи босиб олинди. 711-714 йилларда араблар Пирения ярим оролини истило қилдилар. Муовияни ўзи Константинолга икки марта, 669-680 йилларда юриш қилди. 717-718 йилларда араблар учинчи марта Константинопль остонасига келиб, уни бутун бир йил камал қилиб турди. Шарқда эса араб лашкарбошилари Марказий Осиёнинг ичкарасигача кириб бориб, Хивани, Бухорони ишғол қилди, Афғонистонни ва Ҳиндистоннинг шимолий-ғарбий қисмини то Ҳинд дарёсига қадар бўлган ерларни истило қилди. Арманистон билан Грузия ҳам уммавийлар халифалиги таркибига кирар эди. Халифаликнинг чегаралари ғарбда Атлантика океанигача, шарқда Хитой билан Ҳиндистон чегараларигача бориб етди ва шундай қилиб, қадимги буюк монархияларнинг Александр Македонский монархияси ёки Август ва Траян замонларидаги Рим империяси монархиясининг территориясидан ҳам ошиб кетди.

Хукмрон синфларининг манфаатлари нуқтаи назаридан олиб қараганда ҳам уммавийларнинг социал базаси анча мукамал эмас эди. Асосан Сурия Араб зодагонлари билан боғланган уммавийларнинг манфаатлари шарқий вилоятларга ёт эди. Месопатамия араблари Дамашқга доим қарши кайфиятда бўлиб келди. 747 йилда шарқий Эрон ва Хуросон деҳқонлари ҳаракатига Абу-Муслим бошчилик қилди, у ерли жамоачи деҳқонларнинг аҳолини яхшилаш мақсадида уммавийларга қарши кўзғалон кўтарди. Кўзғалон кенг тус олди ва каттагина сиёсий оқибатларга олиб келди. Эрон Месопатамия феодаллари бирлашиб туриб, 750 йилда уммавийларни ағдарди, бундан улар Аб-Муслим бошлиқ халқ деҳқон ҳаракатларидан фойдаланадилар.

Суд ва бошқа маъмурий ишлар араб тилида олиб бориладиган бўлди. Араб қонунлари кодекси вужудга келтирилди.

Шарқда қадимдан ижтимоий–сиёсий ҳаётда маҳаллаларнинг ўрни салмоқли бўлган. Маҳалла азалдан Марказий Осиё шаҳарлари ичидаги ҳудудий бирлик бўлиб, бизга ўтмишдан мерос бўлиб қолган Осиё қитъаси ва мусулмон Шарқда давлат қурилиши ва бошқарув тажрибаси муайян хусусиятларга ва ўзига хос анъаналарга эга. Араблар

истилоси ва ислом дини қабул қилишидан анча илгари пайдо бўлган маҳалла муайян кичик ҳудудда истиқомат қилувчи одамлар бирлашмаси бўлиб, унда кишилар фақат қўшничилик ришталари билан эмас, балки юзлаб йиллар давомида яратилган ички тартиб–қоида, маънавий–ахлоқий қадриятлар билан ўзаро боғланган.

Маълумки, ислом дини ва маросимларининг тикланиши ҳар бир инсонга доимо ўзини идрок қилишга, пок сақлашга, одамийлик хислатларини ўзида мужассам этишга, вайронкорлик (бузғунчилик) дан тийилиб туришга, меҳр–оқибатли, мурувватли, диёнатли, ростгўй, меҳнатсевар бўлишга ўз халқига садоқат билан хизмат қилишга ундайди. Мустақиллик туфайли ислом дини мавқеининг тикланиши, диний маросимларни халқ қайтарилиши мусулмонларнинг муқаддас ҳаж амалларини адо этиш имкониятларига эришганликлари, диний–ахлоқий масалалар бўйича турли китобларнинг чоп этилиши, анча масжиду, мадрасаларнинг фаолият юритиши, дин эркинлигини таъминлаш каби кўплаб савобли тадбирлар амалга оширилди.

Маълумки, маҳаллий араблар истилоси ва ислом дини қабул қилинганидан анча илгари пайдо бўлган муайян бир кичик ҳудудда истиқомат қилувчи одамлар бирлашмаси бўлиб, унда одамлар фақат қўшничилик билангина эмас, балки юзлаб йиллар давомида яратилган ички тартиб–ахлоқий нормалар, урф–одатлар ва анъаналар билан ҳам боғланган. Истиқлолимиз туфайли маҳалланинг қадимий мақоми қайта тикланиб, унинг тараққиётнинг ҳуқуқий асослари яратилди.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш ўринли, Марказий Осиёдаги арабларининг давлат бошқарув шакли ўзига хос стратегик аҳамиятга эгаллиги билан ажралиб туради. Араблар эгалган ҳудудларида ҳукмронлик қилиш мақсадди бошқариш тизимини жорий этиш қаттиқ қўллик билан олиб боришган. Чунки ислом дини маҳаллий халқининг онгга сингдириш ҳамда босиб олинган ҳудудларда ўз бошқаув тизимини жорий этишган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ал–Истаҳрий Китоб Масалик ал Мамалик МИИКК вып. 1. М. 1973.
2. Бартольд В.В. Сочинения Т II Ч. 1 – М.: Восточ.лит., 1964.
3. Наршахий. Бухоро тарихи. Т.: “Фан”, 1991
4. Ражабов. Р Ўзбекистондаги араблар тарихи ва этнографияси Т.: Шарқ 2012.
5. Бўриев, О. Саидов. Б Маҳалла-миллий тарихий институт Тошкент 2011